

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Интеллектуал-политиктик солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 35
(18155)

2012 чылдың
март 29,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

ТАРААЖЫГА ДЕТКИМЧЕНИ — БИРГИ ЭЭЛЧЕГДЕ

ТР-нің Чазаның Даргазының хүлээп алышында Г.Шангыр-оол.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. Кара-оол «Чаа эгелеп чоруур фермер» деп регионал программаның боттанышыны-биле Улуг-Хем кожуунун Арыг-Бажында «афганчы» Геннадий Шангыр-оолга деткимчени көргүзерин аазаан.

Адазындан дамчып келген 1,5 гектар сугаттыг шөлүнге тараа үрезинин чажып, чер ажылынче кирер деп, ол быжы-биле шиитпирлеп алган. Ынчангаш тараа үрезини-биле дузаны кадарын дилээн дилээ-биле Ш. Кара-оолдун хүлээп алышы-кынынга кирген.

Тываның Чазаның Баштыңы Ш. Кара-оол республиканың экономика адырының бир кол угланышыны — көдээниң ажил-агынының чер ажылынга үлүг-хуузу кириштирер сорулганы мурнунда салган бо тараажыга часкы хову ажилдарының чугула кампаниязының бо чоокку хүннеринде деткимчени дарый көргүзерин көдээ ажил-агы сайыдынга дааскан.

БИСТИҢ КОРР.

Виталий ШАЙФУЛИНИҢ тырттырган чуруу.

Тываның аалчылары

Хүннүң медээлери

САНЫ КЫЗЫРЛЫП ТУРАР

2011 чылда Тывага ажил чок чоруктуң ниити деңгели 3,6 хуу кызырылган.

Ол дугайында ТР-нің Чонну жылга хаара тудар күрүнө алының агентилелиниң ажилдакылары дыңнатканнар. Күш-ажыл ыногунда байдалды чавырылды-ар дээш республиканың 3 чылда келген хемчеглериниң элээн өскү түңгелли ол болган.

Ол албанның специалистериниң дыңнатканын езугаар алырга, күш-кыл рыногунга шинчилелдерни статистика органнары Делегейниң ажил-ажыл органиасташканының методиказын езугаар кылып тураткан, оон эрткен чылдарга эңгээрге, ылгалы чонну ажил-айга хаара тудар талазы-биле түннелдерниң чигзиниң чогуун дыткап турар. Эрткен чылын кылдап турар кижилерниң саны 1,6 муң кижиге немешкен, ниитизи-ле 2010 чылда ажилы чок кижилерниң деңгели 22 хуу турган элээ, 2011 чылда 8,4 хуу апарган.

«ОРЛЕНОККА» ДЫШТАНЫРЛАР

Чер шимчээшкени-ниң уржуктарындан сагыш-сеткил талазы-биле когараан уруглар Тывадан кадыкшылын экижидери-биле «Орленокке» чорупканнар. Республиканың өске девискээр-ринге бодаарга, чер шимчээш-тинден эң когараан Каа-Хем жуундан 50 школачы Бүгү-ссияның «Орленок» деп чаштар геринге дыштанырлар. Чер шимчээшкениниң дүвүрел аары-ы деп эмчилерниң диагноз-русканы уругларны ынаар чо-дар дугайында даалганын Тыва-ның Өөредилге болгаш эртем яамызынга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол берген.

Декабрьда болгаш февральда чер шимчээшкениниң ур-жуундан сагыш-сеткилиниң хөл-зээшкени аары тывылган 100 хире уругну ол кожуундан медицина хыналдазының үезинде илереткен. Ынаар баар путевкаларны эвээшти бергенинден эмчилерниң сүмезин барымдаалап ону хувааган.

Өөредилге сайыдының чугаалап турары-биле алырга, бо чылдың апрель 23-тен эгелеп «Орленокка» кол кезинде чединмес байдалдыг болгаш хой уругларлыг өг-бүлелерниң ажи-толдери дыштанырлар.

КЫЗЫЛДЫҢ №12 ШКОЛАЗЫНГА ӨӨРЕНИРЛЕР

Өскүс болгаш ада-ие-зиниң хайгааралы чок арткан уругларның рес-публикада школа-интерна-дының 96 өөреникчизи бо чылдың апрель эгезинден Кызылдың №12 школа-зынга өөренирлер.

Ындыг шиитпирни Тываның Өөредилге болгаш эртем яамызы Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолдун даалгавын езугаар хүлээп алган. 2011 чылдың декабрь 27-де болгаш бо чылдың февраль 26-да болган чер шимчээшкениниң үезинде школа-интернаттың орна-савазы дыка үрелген дээрзин сагындыраал.

ТР-нің өөредилге сайыды Органа Натсак школа-интернаттың бодунга 80 уруг өөредилгезин уламчылаар, чүге дээрге школа-интернаттың он талазында кези өөредилгеге ажыглаттынып болур дээрзин демдеглээн.

ТР-нің албан-езуунун сай-тызындан.

ХАПКИДО — ЭРЕС-ДИДИМ, БЕДИК ТУРА-СОРУК

Март 26-да Кызылдың И.Ярыгин аттыг спорт ком-плекзинге хапкидо тала-зы-биле Бүгү-делегей чер-гелиг ужуражылга болуп эрткен.

Айыттыг шагында аңаа чеде бээривиске, спорт залында аалчылар аажок хой болду, олар-ның аразында Тыва Республиканың ат-сурагылыг мөгелери: Эрес Кара-Сал, Кайгал-оол Донгак, Андрей Хертек, Аян-оол Ондар, ИХЯ-ның дарый хөдөлүр тускай отрядының дайынчылары, Кызылдың № 15 школа-гимназиязының каратэге салым-чаянныг өөреникчилери, Тыва Республиканың Каратэ федера-циязының кежигүннери база оон удуртукчузу Чингиз Алиев болгаш каратэге сонуургалдыг улуг, бичи кижилер бар. Удатпаанда ужура-жылганың кол маадыры — Мурнуу Көрейниң Хапкидо федерациязы-ның президентизи, шылгараңгай башкы, гранд-мастер, 9 дугаар данның (мастер эрге-чада) эдилекчизи Ким Чиль Йонг база Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол, оон бирги оралакчызы Сергей Тен, Социал хөгжүлдө болгаш кадык камгалап яамызының сайыды Ана-толий Дамба-Хуурак, аныктар хе-ректериниң болгаш спорт талазы-биле сайыт Уран-кыс Ондар чедип келгеннер. Мастерни изиг адыш часкаашкыны-биле уткуп, хү-лээп алган соонда ТР-нің Чазак Баштыңы сөс ап чүве чугаалаан:

— Хүндүлүг аалчылар болгаш хапкидога сонуургалдыг кижилер! Бөгүн бистиң республикада Чөөн чүк улузунун хүрежи — хапкидога

Пайыралдың амыр-менди езулалы.

хамаарыштыр улуг байырлал болуп турар дээр болза, частырыг болбас. Бистиң чалалгавысты кү-зелдии-биле хүлээп алгаш, хүн-дүткелдиг аалчы Ким Чиль Йонг Тывада чедип келгени бо. Тыва чонун аажы-чаңы, үзел-бодал-дары Чөөн чүк улузунун хүрежи-ниң хевирлерин тус черге сайзы-радырынга таарымчалыг болуп турар. Чоокку үеде республикага Чөөн чүктүн дайынчы уран чүү-лүнүн школазын ажыдып, бо тала-зы-биле айтырылганы чогу-мчалыг шиитпирлевишаан, оон ажи-дышынынга, ажил-херээн эге-лээринге бистиң аалчывыс үлүг-хуузу кириштирген болза деп дилеп тур мен. Черле ынчаш рес-публикаже делегейде билдингир мастерлерни чалап, оларның арга-дуржулганын, өөредиин алып байдалдарны тургузары чугула. Ону күүседирде анаа-ла ийи-чаң-гыс ужуражылгаларны органиаста-таар эвес, а аңаа хамаарыштыр

ажыл-чорудулганы системалыг кылдыр тургузар ужурулуг бис. Ынчангаш дараазында хүндүлүг аалчывыска сөстү берээлинер.

Ким Чиль Йонг:

— Кежээкиниң мендизи-биле! Тыва Республикада аалдап чедип келгенимге өөрүп тур мен. Мээң удуртуп турар школамның адын «Чаңылчаан көрей Хапкидонун федерациязы» дээр. Россияда хапкидо ам-даа шоолуг хөгжү-вээн, оон федерациялары чүгле 5 хоорайда бар. Силерниң рес-публикада тэквандо, а тыва национал хүреш дыка сайзыраңгай деп билер мен, оон-биле чергелештир хапкидо база дүргени-биле сайзыраар боор дээрзинге идегеп тур мен.

Хапкидо дугайында чугаалаар болза мындыг: мында кол чүүл — холдун салааларын база шенектин чүстөрүн аарышкылыг аргаларны ажыглаарда кириштирери-дир. (Уланчызы 2-ги арында).

(Тончүзү. Эгези 1-ги арында).

Мастерниң дузалакчызы, Россия Федерациязының каратедога 3 дакпыр чемпиону, 3-кү данның эдилекчизи Юрий Глазачев тыва спортчулар-биле белеткел мергелерини күүсеткен соонда, Ким Чиль Йонг мастер-классты эрттирген. Карак чивеш аразында удурланыкчыларының холунун билээнден туткан дег болганда, оларның шала кырынга «пет» кээп дүжүп турганын залда көрүкчүлөр улуг сонургал-биле көрдүвүс.

— Удурланыкчызын тиилеп алыры дээрге, хапкидонун чаңгыс-ла сорулгазы эвес. Дайынчы бо уран чүүлүн хевири бедик мергелден аңгыда, бедик мөзү-шынарлыг болурун (кижилерге хора чедирбес) база негээр. Кандыг-даа спорт хевири-биле демей, хапкидо бир-ле дугаарында бодунуң мага-бодун шын башкарып билиринге, сеткил-сагыш хайныышкынын болгаш күш-шыдалын тударынга, кичээнгейин база тура-соруун шын углаарынга өөрөдир — деп, мастер тайылбырлады.

Шөлге ТР-ниң каратэге шылга-раңгай дээн спортчулары, дарый хөдөлүр тускай отрядтын дайынчылары-биле мастер ажилдап турган үеде көрүкчүлөр аразында

Мурнуу Кореиниң Хапкидо федерациязының президентизи Ким Чиль Йонг биле ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш. Кара-оол.

мастерниң ужурган удурланыкчылары аңдарлырга, кады атпайнып олурган бичи оолду чаптап, оон-биле чугаалажы бердим.

— Мени Доржу Биче-оол дээр, 9 харлапкан мен. Кызылдың 15

дугаар школа-гимназияда өөренип турар мен. Бичи тургаш-ла каратэни аажок сонургаар мен. Амгы үеде Чингиз Алиевтиң удуртулгазы-биле ону өөренип, ол-бо хоорайларга маргылдааларга

доктаамал киржи чоруп тур мен. Бо улуг мастерниң өөредин көөрүмге, дыка солун чүве-дир. Тывага бо талазы-биле школа ажиттынар болза, аңаа күзелдими-биле өөренир мен — деп, Доржу шөлде эртип турар болушкун-нардан карак салбайн чугаалады.

АВТОРДАН: хапкидо спорт адырында чаа болгаш ам-даа чедир билдинмес спорттун хевири болуп турар. Ону чүгле Мурнуу Кореиде күш структураларының тускай отрядтарына ажыглап турар. А 20 чыл бурунгаар спорттун бо хевири Ким Чиль Йонг делегейге ажиткан. Ынчалзажок хапкидонун Россияга, тодаргайлаарга, Тыва Республикага сайзыралы мыяда деп чүүл ол хүн ужура-жылгага келген кижилерниң сагыш ханган арын-шырайындан база аразында чугааларындан илдең болду. Кижиниң мөзү-шынарын, быжыг туружун хевирлээринге салдарлыг хапкидо уран чүүлү сайзырап-ла турзунам.

Азияна ТАУ белеткээр.
Чингиз СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

Доржу Биче-оол.

Одалга сезону төнгөлөктө...

НАРЫН АЙЛАРНЫ АЖЫРБАЙН ЭРТКЕН

Хүнден хүнче агаар-бойдус чоорту чылып, эрэн хар оруктарда хөөлбектелип эгелезе-даа, эртенги болгаш кежээки үелерде ам-даа арай соок. Тываның чурттакчыларына эрте берген кыш дошкун болгаш дыңзыг соокту «шаңнаанын» билир бис. Агаарның температурасы казыыр 40-50 градус чедэ бээрге, чуртталга-коммунал ажил-агый албан черлериниң ажылы аажок харысалгалыг турган болбайн канчаар. Сибириниң чыккылама ажыг соогу «Кызылдың ЧЭТ» албан чериниң ажил-чорудулгазына черле кандыг салдарлыг болган ирги дээн бодал-биле оон хөй-ниити-биле харыл-заа тудар килдизиниң удуртукчузу Елена ЦЫГАНЕНКО-биле (чурукта) чугаалаштым.

— Елена, 2011-2012 чылдарның одалга сезону ылаңгыя кышкы соокта канчаар эрткен ирги?

— 2011 чылда септелге база белеткел ажилдары үе-шаанда кылып чоруттунган турган болгаш эрткен кышын «Кызылдың ЧЭТ»-ке улуг бергедээшкннер турбаан. Бистиң республикага кыш черле аажок соок болур ышкыгай, ынчангаш бо кыш база биске манавааныыс чүүлүвүс эвес болган. Одалга сезону ам-даа төнмээн, ынчалза-даа соок үелерни ажырбайн эрткен деп болур.

— Тыва Республикага декабрь, февраль айларда болуп турган чер шимчээшкннери силерниң ажылыңарга шаптыктаваан бе?

— Бистиң албан чериниң ажил-ижинге Тывага болуп турган сейсмологтук болуушкуннар онза шаптаразыннар тургуспаан, ынчалзажок черле шыңгыы болгаш бедик харысалгалыг чурумга турган бис. Станцияның ажилдакчылары дүн-хүн чок дежурный-лаашкыннарны эрттирип, дериг-херекселдин чогулмалыг ажилдаарын хынал, оларны 100 хуу хайгааралга алган турган. Чер шимчээшкннериниң соонда, чурттакчы чон хөйү-биле бисче телефоннап, одалганың байдалының дугайында айтырып, дүвүрүп турган чүве, оон өске онзагай чүү-даа болбаан.

— Кысказы-биле чугаалаарга, нарын айларны чүгээр эрткен

деп болур ышкыжыл. Амгы үеде ажылыңарның кол угланыышкыннары-биле таныштырып көрүңерем.

— Одалга сезону ам-даа төнмээн деп үстүнде айыттым. Агаарның температурасы 3 хонук дургузунда тодаргай демдекке доктаамал туруптарга, ынчан ол доостур. Оон соонда 2012-2013 чылдарның одалга сезонунга белеткел болгаш септелге ажилдары эгелээр. Маңаа хамаарыштыр чугаалаарга, чурттакчы чоннуң база албан черлериниң чылыг болгаш изиг суг дээш чыгылы берген өрелери шынарлыг ачы-дуза чедиреринге улуг шаптаразыннарны тургузуп турар.

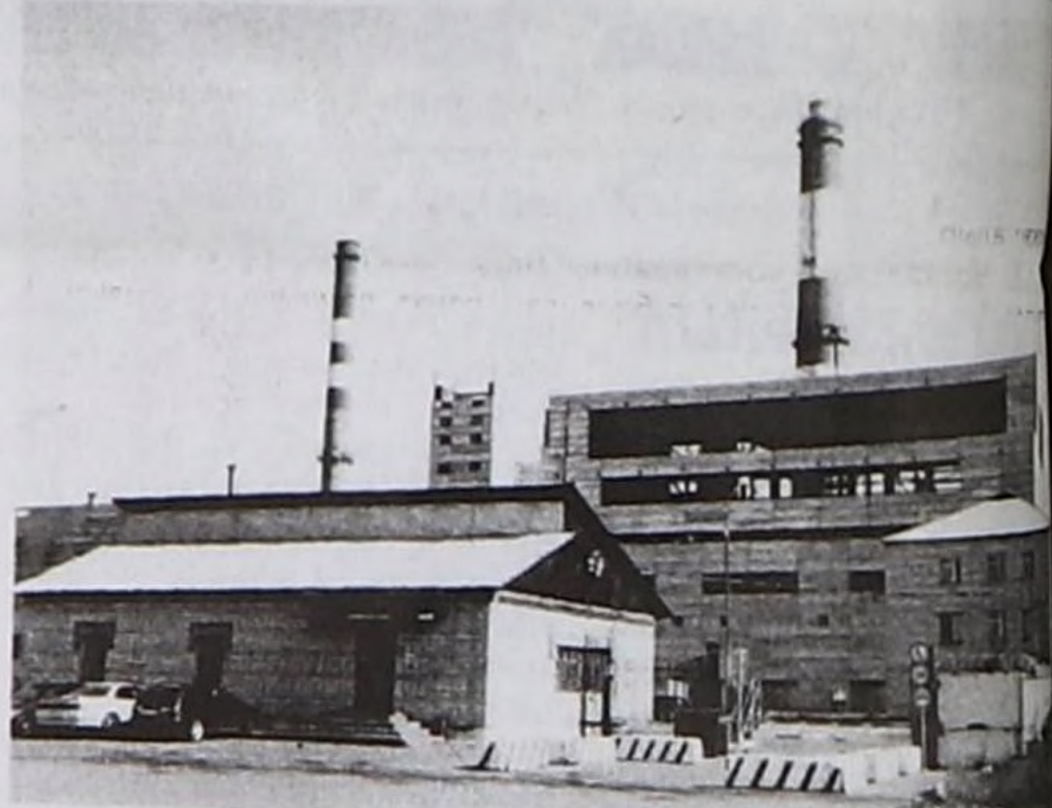
— Бир удаа өрелиг хамаатыларның дугайында чугаалажы берген болганыыста бо нарын

айтырыг талазы-биле тодаргай кандыг хемчеглер алдынып турарыл?

— Аажок шын айтырыг салып тур силер. Чыгылы берген өрелериниң дугайында бистиң сагындырылгалыысты херекке албас хереклекчилерниң саны чылдан чылче көвүдөп турар. Ынчангаш оларга хамаарыштыр административтиг хемчеглерни ап, суд шийтпирин езугаар теледирин оралдажып турар бис. Оон аңгыда өрелиг улус бистиң юридиктиг килдиске келгеш, чыылган өрезин тускай дугуржулга езугаар кезектеп төлөп база болур. Мындыг хевирлиг болгаш оон-даа өске яңы-бүрү хемчеглерни чорудуп келген бис. Ынчалза-даа оларның чамдыызы ажыктыг, а өскелери кандыг-даа түңнел чок болгулаар. Чижээлээрге, өрөзи он-он муң четкен чуртталга бажыңнарынга хамаарыштыр чылыг болгаш изиг суг дамчыдылганын түр када соксадыптарга, чурттакчылар ам кээп, өрезин сактып, кыска хуусаа дургузунда дүргени-биле төлөптерлер. Мындыг арга эң-не дээштиг болуп турар. Кымга-даа соок болгаш изиг суг чок байдалга чурттаары таарымча чок болбайн аан.

— Үстүнде айыткан хемчеглерни чүгле нарын байдалдарда ажыглап турар. Ынчалза-даа хереклекчилер-биле сырый харылзааны тудуп, чуртталга-коммунал ажил-агый албан черлериниң ачы-дуза чедирелгезиниң телевирииниң чингелделиг хевириниң талазы-биле тайылбыр ажилдарын доктаамал чорудуп турар болгай силер...

— Ынчанмайн канчаар, кижилерниң боттарының эргелерин билген турары чугула. Амгыда хандырылгалының деңгели куду болгаш чингелделиг категорияның хамаатылары хоорайның мэриязының социал камгалал килдизинге барып, чогуур документилерни аңаа дужаап, чуртталга-коммунал ажил-агыйының ачы-дузаның хевирлерин чингелделиг байдалга ап болур дээрзин база катап сагындырайн. Бо дугайында тайылбыр ажилдарын доктаамал чорудуп турар-даа болза, чурттакчы

чоннуң чамдыызы ону билбес боор-дур.

— Кызыл хоорайда өрелиг хамаатылардан аңгыда, чылыг база изиг суг телевириин үе-шаанда чорудуп турар ак сеткилдиг хамаатылар база хөй дээрзи чугаажок боор. «Чурумнуг» хамаатылар-биле кандыг ажилдарны чорудуп турар силер?

— Ак сеткилдиг, үезинде төлөп турар хамаатылар эвээш эвес. Ындыгларны бистиң албан чериниң «ак» даңзызынче кириер бис. Оларга хамаарыштыр яңы-бүрү акцияларны чорудуп, чуртталга-коммунал талазы-биле телевирилерге чингелделерни кылып-даа турар. Чурттакчы чоннуң эң биче сеткилдиг, телевирилерин үе-шаанда чорудуп турар, идепкейлиг кезээнге улуг назыйлыглар, пенсионерлер хамааржыр. Акша-шалыңы улуг ажилдакчылар безин чылыг суг дээш телевирилерин чыып алган, өрө-ширези көвүдээн олурда, чүгле пенсия акшазы-биле амыдырап олурар пенсионерлер телевирилерин бичи-даа озалдатпас, үезинде төлөп алырлар. Ынчангаш оларны канчаар-даа аажок хүндүлээр бис. Чижек кылдыр алырга, бүгү телевирилерин идепкейлиг, үезинде төлөп турган бир кырган-авайны демдегледип, аңаа 25 хууга чингелдени кылган. Пенсионер кижиге ол дээрге, дыка эки ышкыжыл. Идегелдиг хереклекчилеривисти моон-даа сонгаар солун, ажыктыг хемчеглер манап турар.

Черле ынчаш, ийи талаа боттарыыска хүндүткелдиг болуп, телевирилерни доктаамал чорудуп, аравыста быжыг харызалгалыг ажилдаарыыс эртең чугула.

— Силерниң албан чериниң дүн-хүн чок ажилдап турар тускай инспекция бар болгай. Оларның ажылы-биле таныштырып көрүңерем.

— Ук инспекцияны тургузуп чылдагааны мындыг: төп одалгалыг азы чаагайжыды туттунган бажыңнарның одалгазы азы чылыгы шуптузунда чаңгыс аай болур. Чижээлээрге, чамдык бажыңнарда хөлүн эрттир изиг, нааргай, а өскелеринде соок болулаар. Ындыг болганда чурттакчы чондан хомудалдар кээп турар. Оларның дилээ-биле тускай инспекция дүне, хүндүс дивизиондарый чедэ бергеш, четтестер эдип, чурттакчыларга таарымчалык байдалды тургузары-биле ажилдаар.

Эптиг байдалды ажыглап, чурттакчы чонга болгаш албан черлериниң удуртукчуларына чыгып болгаш изиг суг хандырылгалы дээш телевирилерни саадаттайып, үе-шаанда төлөп турарын диктаткижи-дир мен.

— Айтырылгарга харыяла бергениңер дээш четтирдим. Азияна ТАУ чугаалажы Чингиз СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

АЭРОПОРТТУ ХӨГЖҮ-
ДЕРИНГЕ КИРЖИР

Тываның Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол ТР-ниң «Кызыл аэропорту» КУБ-ту федералдыг өнчү комплекзини кылдыр шилчидериниң айтырынга тураскааткан өвүлел хуралды эрттирген.

2012 чылдың март 6-да Россия-Чазаның Даргазы Владимир Путин «Кызыл аэропорту» күрүнесиниң унитарлыг бүдүрүлгезин федералдыг өнчү кылдыр шилчидериниң болгаш ону Росавиацияның эргезинче дамчыдарының дугаарында айтышкыга ат салган дээрзин сагындыраал.

«Россияның Чазааның ол айтышкыны дээрже Владимир Владимирович Путинниң республикага деткимче көргүзүп турарының чаа бадыткалы-дыр. Бистин сорулгасы ол деткимчени республиканың оюн соңгааргы сайзыралына долузу-биле ажылгаары болур.

Аэропортту Росавиацияның эргезинче дамчыткан чорук республиканың Чазаандан агаар транспортуна айтырыын шиитпирлээр дээш харысалгазын ап каганы ол эвес» — деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Республиканың орук-транспорт комплекзиниң болгаш харылзаа сайыды Игорь Грейсеров ол бүдүрүлгени федералдыг өнчү кылдыр дамчыткан чорук чамдык айтырыглардан республиканы хостап турар дээрзин дыңнаткан. Чижээ, аңаа берип турган 15 миллион рубль түңнүг дотацияны бюджеттен дамчытпастай бээр. Россияның Өнчү-хөреңги комитетиниң девискээр эргелелиниң удуртукчузу Олег Хопуя ол өнчү-хөреңгини дамчыдарының ажылдарын апрель 6-га чедир доозар даалганы берген дээрзин республиканың Чазааның удуртукчузунга дыңнаткан.

НАЦИОНАЛ ЛИТЕРАТУРАНЫҢ ЧЫЛЫ АЖЫТТЫНГАН Культура ажылдакчы-

ларының хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралга тыва литератураның чылының эгелээнин чарлаан.

Ол хемчеглер Кызылга, Улусчу чогаалдыг бажыңыга, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун, республиканың бүгү булуңнарындан келген культура ажылдакчыларының киржилгези-биле болган. «Бо байырлалга киришпейн баар аргам чок, чүге дээрже ниитилелдин угаан-бодал сайзыралына культураның болгаш уран чүүлдүн ажылдакчыларының ролю дыка улуг» — деп, ол демдеглээн.

Республиканың Чогаалчылар эвилели келир күзүн 70 чылын демдеглээр, аңаа уткуштур дыка хөй хемчеглерни чорудуп турар. Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы Эдуард Мижит анык чогаалчыларның семинарын май 17-18-те Кызылга эрттирерин дыңнаткан, аңаа эгелеп чоруур шүлүкчүлөр, проза бижикчилери, шиң чогаалчылары болгаш очулдурукчулар киржир. Тываның

Чазак Даргазының ажил-албаны

ном үндүрер чери эң эки чогаалдарның чыындызын үндүрер.

МӨҢГҮН-ТАЙГАДА ОРУКТАРНЫ СЕПТЭЭР

Ырак-узак Мөңгүн-Тайга кожунунун оруктарының септелгезин чорудуп эгелээр.

Тываның улуг-улуг дагларлыг, ховар аң-меңниг, мал-маганныг, туристерге сонуганчыг булуңнага чедери чик болурунун талазы-биле ажылдар боттанып эгелээн. Оларның бирээзи—автомобиль оруу. Республиканың эрге-чагыргалары ону септээринге 46 млн. рубльди тускайлаар деп шиитпирин үндүрген. Ындыг айтышкынын Тываның Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол үндүрген. «Бо чылдың февральда ол кожунга чорумда чурттакчылардан эвээш эвес дилеглер кирген, оон түңнели-биле ыңдыг хемчег алдынган» — деп, ол демдеглээн.

«Орук фондузун тургусканы-биле көдээниң оруктарыңче

көрнүр аргалар республикада ажыттыңан. Амдыында элээн берге участоктарга септелгени чорудар бис, ыңдыг черлерниң бирээзи Мөңгүн-Тайга кожун болур—деп, Тываның Баштыңы уламчылаан.

Тываның Орук-транспорт комплекзиниң болгаш харылзаа яамызының дыңнатканын езугаар алырга, апрель айдан ажылдар эгелей бээр, ниитизи-биле Тываның орукчулары Хандагайты—Мугур-Аксы, Мугур-Аксы—Кызыл-Хая участоктарында 44 км оруктун эргижиреп үрелген шывын катап кылып, ол ышкаш Саглы суурдан ырак эвесе «Чолдак-Орук» артта орук участогун база септээр.

Чоокку келир үеде Мөңгүн-Тайганың автомобиль оруун Алтайның кызыгаарына чедирери, ону Чуй оруунче үндүрери көрдүнүп турар. Ол чорук Саянның транспорт дээрбээнге чаа хевир болуп кирер болгаш Тывадан Сибириниң чамдык регионнарыңче оруктун хемчээлин кызыраар.

ТР-ниң албан-езузунун сайтызындан.

Культура амыдыралы

ХӨГЖҮМ ЧЫЛЫ ХАГДЫНГАН, ЧОГААЛ ЧЫЛЫ АЖЫТТЫНГАН

Культура ажылдакчыларының хүнүнүн байырлыг кезээзинден репортаж

Республиканың Улусчу чогаалда бажыңыга Культура ажылдакчыларының хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралда чыгып келген хөй культура ажылдакчылары ужуражып, бот-боттарыңа байыр чедиржип, куспактажып, өөрүп чоруп турлар. Фойеде республиканың аңгы-аңгы культура албан черлериниң чедишкinnerиниң делгелгелери көрүкчүлөрниң улуг сонугалын болдуруп, оларның шаңнал-макталдарын, дипломнарын, фото-чуруктарын мурнун былаажып көрүп чоруп турлар.

Культура ажылдакчызының күнү-биле дакпырлаштыр 2011 чылда чарлаттыңан классиктиг музыка чылының хаашкынының болгаш 2012 чылда Тыва литература чылының ажыдышкынының аттышкан байырлардарын демдеглээн солун хемчеглерниң кезээзи-даа эгелээн. Байырлалда улутура ажылдакчыларыңа Тыва республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол аалдап чедип кээп, айыр чедирди. Культура шугумуна сөөлгү беш чылдың дургузунда едип алган чедишкinnerни он-алап айтып, культура ажылдакчыларының аңаа кириген улуг үүлүгүзүн ол бедии-биле үнеледи.

— Кожуун, сумуларга, найысылал Кызылывыска-даа чүгле байырларда эвес, а аңаа хүн-ерде-даа эртип турар бүгү-ле улутурлуг хемчеглерге культура ажылдакчыларының дүн-хүн чок ызымаккай ажылын көргөш, ажылдун бедик хей-аъттыг ойнап-өгөп, ырлап-танчылап турарын өргөш, кижии өөрүвес аргажок. И дээрже силерниң буянның үүлөр, ачы-хаыянар-дыр, байырлар-ыңар-биле, эргим өңүктөр!

ТР-ниң Чазааның Даргазыңа кылдап эгелээминден бээр чертувусту сайзырадып хөгжүдериң бир дугаар чугула айтырыг аң-шаандан бээр тываларның улбактанчып келгени көдээ ажыл-иш-ла болгай дээш бир дугаа-нда көдээ ажыл-агый дугайында

доктаалды үндүрүп, ону бирги чергенин кылдыр көрүп ажылды эгелээнивис ынчан кончуг шын ышкаш болган. Ынчалза-даа чоорту эскерип кээривиске, эң чугула чүүл улус-чонун сагыш-сеткил байлаа дээрзи билдине берген. Хей-аъды бедик, сагыш-сеткил байлак, культуразы бедик чон кандыг-даа бергелерге торулбас. Чонун хей-аъды, сүлдөзи бедээн тудум, чедишкinner үр манатпас. Ынчангаш культура айтырыңче ТР-ниң Чазаа улуг кичээнгеиңи угландырып эгелээн болгаш бөгүндаа уламчылап турар — деп, Шолбан Валерьевич ТР-ниң Культура яамызы-биле кады ТР-ниң Чазааның кылып чоруткан ажылдарыңа допчузу-биле доктаап, бедик үнелелди берди.

Шынап-ла, бо үеде акшашалыңы эвээш культура болгаш уран чүүл шугумунага ажылдаар кижилер тывары амыр эвес, ында чүгле мергежилге ынак, аңаа сеткилинден бердинген кижилер ажылдап турарын ол демдеглээн.

Классиктиг хөгжүм чылын хаап тура, ол талазы-биле чедишкinnerге доктаап, Тываның чурттакчыларының аңаа сонугалы бедип, ол талазы-биле өөренип турар ажы-толдун саны өзүп, уруглар оркестрлери тургустунуп, Тываның хөгжүмчүлери кожа регионнар-биле аразында аргадуржулга солчушкуннарын калбартып, бот-боттарыңче аалдажып, Россия болгаш делегей чергелиг конкурстарың лауреаттарын чалап, көрүкчүлөрни өөртүп, яңы-бүрү мөөрейлерге бистин хөгжүмчүлөрниң киржип келгенин онзалал айтытты. Ылаңгыя үрер хөгжүмүнүн, симфониктиг болгаш национал оркестрлерниң коллективтериниң чедип алган чедишкinnerи өзүп орап салгалдарывыска өөредиг болуп турарын демдегледи.

— Хүндүлүг чонум, бөгүн Классиктиг хөгжүм чылын хаап тура, тыва литература чылының ажытыңганын чарлап тур мен — деп,

Ш.В. Кара-оол симфониктиг оркестрнин уран чүүл удуртукчузу, дирижеру Эрес Дартан-оолду шаңнап тур.

Ш.В. Кара-оол чоргаарал-биле чарлады. Залга органнар ону изи-биле деткип, үргүлчүлөдиг адыш часкаашкынары-биле уткуду. Тыва классиктерниң чогаалдарыңа өзүп келгениңе чоргаарланып, бөгүнгү салгалдың чогаалчылары оларның ажыл-херээн уламчылап, чаагай чаңылдарын сагывышаан, чонга чаа чогаалдарын бараалгатсын дээш чогаал ажылыңче, ном үндүрүлгезинче, ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң материал-техниктиг баазыыңче онза кичээңгей салыр үе келгенин, чогаал талазы-биле Чазак Даргазының грантыларын тургузарың чугулазын Шолбан Валерьевич онзалал айтытты. Чонун сагыш-сеткил культуразын бедидеринге, хей-аъдын көдүреринге уран чогаалдың канчаар-даа аажок улуг рольдун ол демдегледи.

Байырлалда хөй культура ажылдакчыларыңа болгаш культура албан черлеринге шаңналдары ТР-ниң Чазааның Даргазы тывысты. «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты симфониктиг оркестрнин удуртукчузу Эрес Дартан-оолга ты-

высты. РФ-тин культура сайыдының өөрүп четтиришкinner бижин ТР-ниң алдарлыг артизи Галина Скорюнга, ТР-ниң культура сайыдының — Сүт-Хөл кожун чагырга-зының даргазы О.А. Монгушка, өөредилге сайыдының хүлээлгезин күүседип турар О.Д. Натсакка тывыскан. «Культура болгаш уран чүүл адырының тос шаңналдарын» сайыт В.О. Донгак тывысты. Ол дээрже республиканың К.И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказы, Мугур-Аксының көдээ Культура бажыңы, ТР-ниң Чазааның чанында үрер хөгжүм оркестри, Улуг-Хем кожунун Хайыракан суурда «Шураш» танцы бөлүү, Сүт-Хөл кожунун культура эргелелиниң начальниги Н.С.-М. Күдерек, Р.Кенденбиле аттыг уругларның уран чүүл школазының директору Т.Д. Дулуш, «Оваадай» ААН-ниң дааранылга цегиниң мастери В.А. Байыр-оол, В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының артистери Орлан Оюн («Дебют-2011») база Станислав Ирил («Культураның сылдызы»), ТР-ниң национал оркестриниң уран чүүл удуртукчузу А.С. Монгуш олар-дыр.

Байырлалдың киржикчилеринге республиканың уругларның Р.Кенденбиле аттыг уран чүүл школазының бичии хөгжүмчүлөриниң болгаш тыва уран чүүлдүн мастерлериниң киржилгези-биле солун концертти магадап көрдүвүс.

Күрүне филармониязының директору Игорь Дулуш культура ажылдакчыларының өмүнээзинден байыр чедирбишаан, чогаалчыларга эстафетаны дамчыдып берди. Чогаалчылар эвилелиниң даргазы, Тываның Улустун чогаалчызы Эдуард Мижит биле Тываның ном үндүрер чериниң кол редактору, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, чогаалчы Николай Куулар эстафетаны өөрүшкү-биле хүлээп ап, тыва чогаалче кичээңгейи дээш өөрүп четтиргенин Чазак Даргазыңа илередип, 2012 — Тыва литература чылында профессионал болгаш өзүп орап чогаалчылар аразыңа эртер мөөрейлерге (августка чедир чогаалдарны дужаап болур), номчукчулар-биле ужуражылгаларга, семинарларга, мастер-класстар эрттиреринге, чаа номнар парлаарыңа дуза-деткимчени азап турарыңа өөрүп, ол бүгү амыдыралга боттаныр дээрзинге идегелин илереттилер.

— Культура ажылдакчылары, артистер, библиотекарьларывыс силер чокта тыва чогаал чылын онзагай, солун кылдыр эрттирип шыдавас бис, ынчангаш силерниң дуза-деткимчелериңиң дилээр-дир бис — деп, Николай Шагдыр-оол-ович уран чүүл ажылдакчыларыңдан чылы-биле диледи.

Чогаалга сонугралдыгларга, хүндүлүг улуг чогаалчыларывыска солун мөөрейлерге орук ажыттыңан, мөөрейлерге киришти-рери-биле солун, чараш чогаалдарыңарны бижип эгелээрин сүмө-ледим. Тыва литература чылы-биле, эргим номчукчулар!

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Байырлалдан чурукту Чингис СААЯ тырттырган.

2012 чылда Тыва Республиканың Культура яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады хөгжүдөр угланышкыннарының дугайында
2012 чылдың февраль 13 №62 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдесинин стратегиязын 2020 чылга чедир
бортандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:
1. Тыва Республиканың культура болгаш уран чүүлүн өөредилге системазын 2012
чылда сайзырадыры-биле Тыва Республиканың Культура яамызының ажыл-
чорудулгазының мурнады хөгжүдөр угланышкыннарын тодарадыры.
2. Тыва Республиканың Культура яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады

хөгжүдөр угланышкыннарының бортанылгазының талазы-биле хемчеглерниң калсырган
планын бадылаар.
3. Бо доктаалды «Шын», «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.
4. Бо доктаалдың күөсүлдесин Чазак Даргазының оралакчызы—Тыва Республиканың
кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды А.П. Дамба-Хууракка дагзыр.
Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Культура яамызының 2012 чылда мурнады хөгжүдөр ажыл-чорудулгазының бортанылгазының талазы-биле хемчеглерниң планы

Хемчеглер	Чарыгдалдарның түңү, муң рубль	Эрттирер хуусаазы	Харысалгалыг күүсекчилер
1	2	3	4
Тыва Республиканың культура болгаш уран чүүл адырында өөредилге албан черлерин сайзыраңгайжыдары			
Чаа салгалдың федералдыг күрүнө өөредилге стандарттарына дүүштүр өөредилге программаларының экспертизанын органиастаары болгаш ажылдап кылыры	450,0 (Тыва Республиканың Культура яамызы)	Чылдың дургузунда	Тыва Республиканың Культура яамызы, «А.Б.Чыргал-оол аттыг Кызылдың уран чүүл колледжизи», «Р.Д. Кенденбиль аттыг Республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм-уран чүүл школа-интернады»
Өөредилге номнарын, нота материалдарын, хрестоматияларны, методиктиг материалдарны үндүргөн болгаш ажылдап кылган; Тыва аялганың материалдарына сольфеджио ному (автору З.К. Казанцева); Тыва аялганың үндезининге фортепиано хрестоматиязы (автору В.Г. Баскакова); Ансамбль альбому В. М. Фирсов (хрестоматия №3); «Тыва: эрткен үези, амгы үези болгаш келир үези» регионнар аразының үшкү этем-практиктиг конференцияның докладтар чыындызы (3)	240,0 (Тыва Республиканың Культура яамызы)	Чылдың дургузунда	«А.Б. Чыргал-оол аттыг Кызылдың уран чүүл колледжизи»
Мергезил бедидеринин курстарын болгаш стажировказын эртери; республи- кадан дашкаар (Красноярскин хөгжүм болгаш театрын күрүнө академиязы, Чуваши-Сибиринин культура болгаш уран чүүл күрүнө академиязы, Новосибирскин М.И. Глинка аттыг күрүнө консерваториязы, Алтайның культура болгаш уран чүүл күрүнө академиязы, Кемеровонун культура болгаш уран чүүл күрүнө университеди) культура болгаш уран чүүл адырының өөредилге албан черлеринин башкыларының семинарларны болгаш мастер-класстарны эртери	300,0 (бюджеттен дашкаар үндезинер)	Бүдүн чыл- дың дургу- зунда	Республиканың өөредилге черлеринин талазы- биле өөредилге-методика төвү
Республиканың өөредилге черлеринин талазы-биле өөредилге-методика баазазынга культура болгаш уран чүүл адырының өөредилге албан черлеринин башкыларының мастер-класстарны, семинарларны болгаш билин бедидер курстарны эртери	120,0 (Тыва Республиканың Культура яамызы)	Чылдың дургузунда	Республиканың өөредилге черлеринин талазы- биле өөредилге-методика төвү
Россияның болгаш даштыкыдан специалистерниң «Амгы үениң өөредилгезинин техниксинде Төп Азияның чоннарының культуразы болгаш уран чүүл» регионнар аразының эртем-шинчилел конференциязын эрттирери (эң эки студент эртем орунуна мөөрей, этноуран чүүл өөредилгезинин нарын айтыргаларының талазы- биле «өгөрик стол»)	150,0 (Тыва Республиканың Культура яамызы)	сентябрь	«А.Б. Чыргал-оол аттыг Кызылдың уран чүүл колледжизи»
Республиканың уран чүүл школаларының материал-техниктиг баазазын жылээри: — программа хандырылгазы-биле каттай компьютер техниказын садып алыры; — күштелдирер аппаратураны, интерактивтиг самбыраны, экраны-биле каттай видеопроекторну садары; — аудиотехника садыры	5775,0 (4500,0—«Тыва Республиканың 2011- 2012 чылдарда культура болгаш уран чүүл күрүнө деткимчези» республиканың тускай сорулгалыг программазы; 1275,0—Тыва Республиканың Культура яамызы)	Бирги чартык чыл	Тыва Республиканың Культура яамызы
«Р.Д. Кенденбиль аттыг республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм-уран чүүл школа-интернадының» концерт залын хөй адырлыг медиатеппе хевиринге дерири	470,0 (Тыва Республиканың Культура яамызы)	Бирги чартык чыл	«Р.Д. Кенденбиль аттыг Республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм-уран чүүл школа-интернады»
«Р.Д. Кенденбиль аттыг Республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм-уран чүүл школа-интернадының» библиотеказын эде дерири, четчелээри, сайзырадыры	200,0 (Тыва Республиканың Культура яамызы)	Ийги чартык чылда	«Р.Д. Кенденбиль аттыг Республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм-уран чүүл школа-интернады»
«Р.Д. Кенденбиль аттыг Республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм-уран чүүл школа-интернадының» болгаш «Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизинин» общежитиезинин эт-херекселдин чаартыры	1365,0 (365,0 — «Р.Д. Кенденбиль аттыг Республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм-уран чүүл школа- интернады»; 1000— «Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизи», Тыва Республиканың Культура яамызы)	Чылдың дургузунда	«Р.Д. Кенденбиль аттыг Республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм-уран чүүл школа-интернады», «Кызылдың А.Б. Чыргал- оол аттыг уран чүүл колледжизи»
«Р.Д. Кенденбиль аттыг Республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм- уран чүүл школа-интернадынга» хөгжүм херекселдерин садары	1059,0 (Тыва Республиканың Культура яамызы)	Ийги чартык чыл	«Р.Д. Кенденбиль аттыг Республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм-уран чүүл школа-интернады»
«Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизинин» компьютер жарнак эде дериинге дериг-херексел	500,0 (Тыва Республиканың Культура яамызы)	Ийги чартык чыл	«Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизи»
«Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизинин» чанында тудуунун жарнак-смета документациязын ажылдап кылыры	500,0 (Тыва Республиканың Культура яамызы)	Чылдың дургузунда	Тыва Республиканың Культура яамызы
«Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизинин» общежитиезинин жарнак-смета	831,1 (Тыва Республиканың Тудуг яамызы)	Чылдың дургузунда	Тыва Республиканың Тудуг яамызы
Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының уругларның уран чүүл школаларының амгы үеде септелгези	2460,0 (муниципалдыг бюджет)	Чылдың дургузунда	Тыва Республиканың муниципалдыг тургу- зулгалары
«Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизинин» уругларның биче фониктиг оркестрин тургузары		Бирги квартал	«Р.Д. Кенденбиль аттыг Республиканың эге ниити билиг өөредилге хөгжүм-уран чүүл школа-интернадынга»
Чөөн-Сибиринин культура болгаш уран чүүл күрүнө академиязының актер жарнакының доозукчуларын орус труппа тургузарынга ажылчын олуттар-биле жарнакы		Үшкү квартал	«Тыва Республиканың В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театры»
Россия Федерациязының профильди дээди өөредилге албан черлеринде ренип турар студентилерге мониторинг болгаш деткимче системазын органиастаары		Чыл дургузунда	Тыва Республиканың Культура яамызы, «Кы- зылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл кол- леджизи», «Тываның күрүнө филармониязы», «Тываның национал оркестри», «Тыва Рес- публиканың Чазааның үрер хөгжүм ор- кестри»
Ниити	14420,1 (11660,1—республика бюджет; 2460,0—муниципалдыг бюджет; 300,0—бюджеттен дашкаар үнде- зинер)		

Көдээ ажил-агый килдизинин почтазындан

АНЫЯК МАЛЧЫННАРГА...

Малчын өг-бүлөгө төрүттүнгөш, мал аразынга өзүп келдим. Күш-ажылчы чылдарымны мал ажил-агыйлыг районнарга, ооң кол нуруузуун Эрзин кожуунга ажилдап-чурттадым. Ажил-амыдыралым мал-биле холбаалыг чораан болгаш, кандыг-даа малдың хар-назынын, семис-арганын тодарадыптар кижжи мен.

Эрзин кожуунун девискээри чылгы мал, төвө, сарлык ажил-агыйлыг таарымчалыг оран чүве. Шээр мал одарладырынга чаяат-тынган изиг ойттуг ховулар, кадар ойттуг мээстер-даа ында. Мыйыстыг бода малга Эрзин, Тестин хем-нер уннары доңмас кара суглар-лыг, өлөң сиден терең үнер черлери дыка эптиг.

Шээр малдың кышкы одарлары

Малчын кижжи кыштаанга көжүп келген хүнүндөн эгелээш, чазын хар эригиче чедир кодан хоюн одарладырынга четчир кылдыр одарының девискээрин хуваап алыр. Хүн дурту хөлүн эрттир кыскалаван, хар чуга, хойнуң күжү семис, боозу улгатпаан үеде ырак-кы одарларже болгаш кылын хар дүжер, хөртүктээр черлерже хойну кадарар. Одарже кадарып үндүрерде, мал ойттаар шөлдерни саза бастырпазы-биле чаңгыс орукту изээр. Кодан хойну одарынга чедиргеш, тарады маңаштырбас, ойттаан девискээринин оьду төңгүжеге «кастырып» ойт-караар. Кажан хүн дурту кыскалап, хойнуң боозу улгаткан тудум, хой одарын кыштаанче чоокшулап кел чыдар кылдыр таарыштырар. А малды аалче далаштырып, хай дивес, олар боттарының тавы-биле чоруур ужурлуг.

Шагның дөрт эргилдезинде...

Чайгы үеде малчынның чугула сорулгазы малды семиртири болур. Малдың семиртилгезинче чугула чүүл — одары солуп көжери. Хөй катап көшкен тудум, малдың семиртилгези эки болур. Мал баспаан эки ойттуг черлерже малды одарладырын кызар. Июнь, июль айларда малды чечек-чимистиг, сирин тайгаларга семиртири таарымчалыг.

Эрзинин хоочун хойжулары мал семиртилгезинин үезинде кодан хоюн одарже үндүрген хевээр хонук-хону-биле аалынга келбейн, аыш-чегин, паш-савазын аьдынга арттынып алгаш, черге паштанып, чегменнип чорааш, дүн болган черге хонуп чорааш, малын одарладып чорааннар. Бир кодан кылдыр үскен малдың баш саны шээр мал хову черлерге 350-400 баш, мээс одарлыг тайга черлерге 250-300 баштан көвүдес. Мыйыстыг бода малдың болгаш чылгы малдың кодан бүрүзүнге баш санын 40-50-ден көвүдетпес болза эки. Кандыг-даа малдың баш саны кодан бүрүзүнге көвүдээр, малдың семиртилгезинге шаптыктыг. Коданга малдың баш саны эвээш болган тудум, мал эки семиртир. Чайын тайгаларга чайлаткан малды күзүн изиг ойттуг ховуларга одарладырга семиртирел.

Эки семирген мал деридиичел. Ылаңгыя мыйыстыг бода малдың ооргазы кургавастай бээр боор чүве. Чайгы үеде шээр малды

кажаалавас болза эки. Дүнелерде кажаага хонуп турган шээр малдың дүгү сазан, сарыг апаар. Чаа кыргaan хойга айылдыг чүве — чаашкын. Дүн, хүн чок чаашкын чаап турган үелерде чаа кыргaan тас хойну одарже үндүрүп болбас, чадагай кажаага тырый кажаалаар, азы шуптузун беле чыттырганы дээр. Үзүктел чок чаашкыннарга тас хойну сүрүп кылаштадырга кодан коданы-биле кырлып каар боор чүве чораан.

Чаашкынныгда үедеп, бергедээн хойларны муңгаш (кышкы) кажаага кажаалап болбас. Муңгаш кажаага ол хойлар бот-боттарының изиг бузунга бузурнукаш, кырлып база болур.

Чайгы үеде эки семиртилгени алган мал кыжын белен чудапас.

Эрзинин хоочун хойжулары күзеглеп көшкенде, чоога эри черлерге хонуп аарлар. Эки семирээн мал орду черге чыдарга, малдың тыныжы муңгашталып чөдүрер, човууртаар апаар. Ынчангаш эки семирээн мал дош өрү баштанып алган чыдар боор чүве.

Күскү семис малды кажан олар боттары туруп ойттай бээр, одарже үндүрер. Семис малды одарже үндүрерде-даа, аалче кири хай-даа дээрде, далаштырып болбас. Далаштырарга мал деридер, ооң уламындан арыптар.

Күскү семис малдың семизин быжыглап, дадыктырып, дыштан-дырары чугула.

Малдың күскү ажаалдазы

Ойт-сиген быжа берген үеде малга суг хөйү-биле негеттинер. Ылаңгыя күскү кара доңат үезинде хемнер суглары чаакталып дошталы бергенде. Ынчан малдың суг ижеринге шаптаразын чок болуру-биле дошту аштап, таарымчалыг байдалды тургузар.

Суглуг черлерден ырак, хову болгаш даглыг черлерде малчыннарга мал суггады кончуг нарын. Кодан хойну онгачаларга чедиш-тир суггары берге. Онгачадан суг ишкен хойлар сава иштинче даваннарын суп, сүзүп тургаш, ижер. Даваннарын довураандан онгача ишти малгашталы бээр. Кызымак малчыннар онгачанын иштинде малгажын удур-ла аштап-арыглап турар боор чүве. Кажан онгачага суггарган хойларның баштайгылары сугну ижип алгаш, одарынче чоруп каарга, сөөлгүлери сугну ижип четтикпейн, өөрүнүн соондан чүгүрүп болур. Ынчангаш хойнуң бажын дозуп, чедиштир суггары чугула.

Кургаг сиден чегин күскү мал кужурзураар. Шагда малчыннар ону эки билир болгаш чер доңмаанда кужурну бөлгөш, барбаларга азы хааржактарга уруп алгаш, кыштагларынга эккеп алырлар. Ону малынга төп берип кыштаар чүве. Амгы үениң малчыннары кужур орнунга дусту ажыглап турар.

Хову чурттуг хойжуларга, ылаңгыя Эрзинге күзүн ойт-сиген быжып, кургай берген үеде «аза-огу» бергедеди бээрин билир бис. Аза-огунуң бажында үрезини хойнуң дүгүнүн аразынче киргеш, улам ханылаар. Аза-огунга тут-турган хойну дөгөргөш соярга, ээги-биле кежнин аразын ойт

дуй чыдыпкан боор чүве. Ындыг хойлар чудааш, кырлып эгелээр. Кажан аза-огу быжып турар үеде малды ол черлерден чайлады кадарар. Орай күзүн ооң үрезини черже тоглап каарга, ол черлерге ойткарып болур.

Кыштаглаашкын

Малчын кижиге харысалгалыг үе кыштаглаашкынга белеткел ажылдары болур. Малчын кижинин кыштаа эптиг, ыжык черге турар ужурлуг. Кажаның эжин хүннээр-рек талазында, эртен, кежээ малдың дыштанырынга таарымчалыг болуру-биле мурнуу талазынга серини кылыры чугула. Кышкы кажааны соок кирбес-даа бол, эмин эрттир чылыг кылдыр тутпас. Кажаның дээвириинге хүндүс дуглап, кежээ ажыдып турар бус үнер черлерни кылыр. Кышкы кажааны хөлүн эрттир чылыг-

Хоочуннуң арга-сүмези

лаарга, дүне малдың тыныжындан изээш, өдээ шыгааш, малгашталыр база малды дериттирер. Өл-шык черге хонгаш, кажаадан дерлиг үнген малдың дүгү хүндүс одарга доңаңналдыр доңгаш, малды хаарып кааптар. Ооң түңнелинде мал арып, чудап, аарып, чазын кырлып эгелээр. Ол ышакш хар чаап турар хүннерде малдың дүгү шыгааш, доңаңнаар.

Малды бир чудадыр берге — кышкы сооктар. Сооктан малды камгалап аары — эң-не нарын. Мээң ажылдап-чурттап чораан чылдарымда ноябрь айдан эгелээш март айга чедир соок үргүлчүлээр турду. Чамдык чылдарда соок ай айы-биле бежен градустан кошкавас боор чүве.

Чеден чылдарның ортан үезинде Эрзинге улуг соок кыштын эрткенин утпас мен. Кандыг-даа малдарның кажаадан үнүп ойт-таары берге турду. Кажаларның адаа дош апаргылаан, одарга чораан хенче хураганнарын даваннары ыяшталдыр доңгулай бээр үелер турган. Агаар-бой-дустуң айыыл-халавындан малды бүдүн-бүрүн камгалап алыры нарын болбайн аан. Ол үениң шыңгыы негелдези ындыг чылда-гааннары чөптүг деп санаар эвес, ол чидириглери катап тургузар турган үелер чүве.

Арып-доруп, кошкай берген малга чазын эрэн хар суу — сарыг-суг база айылдыг. Ол сугну ишкеш, бүүрээ, чүрээ селектен, боскун, өезн дургаар сарыг-суг чыылгаш, чудап өлүр боор чүве.

Кышкы үеде айылдыг халап-тын бирээзи — хар хөртүктел бээр, малдың дуюу тастай бээр. Ону болдурбазы-биле малдың ода-рын, ынаар оруктарны далбайлаар. Арып-чудаан шээр малга далбайлаан черге сиденни чажып бээр, чөгумчалыг. Чүге дизе шээр мал тургузу азыралга таарышпас, ол одар малы болгай. Ону тургузу азыраарга, дуюглары доңгаш, улам баксырай бээр. Шээр мал биле чылгы мал хөй сиден чиир болза, бода мал хөй мал чеми хоратпас. Шаанда улуг улус «бир хой хүнде беш молдурганың чиир сиден чиир, а бир аът беш хойнуң чиир сиден чиир» дижип чугалажыр боор чүве. Ол колдуунда шын.

Кыш ашкан малга ээлчеглиг чут — саргы боор чүве. Саргы малдың өезн дургаар саадынга чыгылыр. Социализм үезинде саргыга удур «дустаны» ажыглап турган. Малда чыпына берген саргыны хоора тыртып болбас, ооң бажы артып каап болур. Ынчангаш хачы-биле одура кескени-ле дээр.

Сезен чылдарның эгезинде улуг кандаашкын болган. Эрзин девискээринге мал чегинге кезип алыр хамаанчок, одар шөлдеринге безин сиден үнмээн. Ол чылдың кыжы малга дыка-ла берге болган. «Нарын» совхозка аныяк хойжу Чамнай Маңнай кадарып кыштаан кодан хоюнга «койнут» дээр сиденни үүрмектеп хээп тургаш, чарба-биле холааш, дузааш, чегерип тургаш, кышты хорамча чок эрткен чүве.

«Ленин» совхозтуң мурнакчы хойжузу чораан Домаа Минчээ дээр малчын угбайның хураган до-руктурары онзагай. Хураганнары семис-шырак, дүгү семдер боор. Ооң чажыды мындыг. Ол малчын чайны чайладыр ааржыны хөйү-биле кургадып алыр. Кажан хураган доругуп, чегме кирип турда, чарбага азы сулага ааржыны таарыштыр холааш, ооң-биле чегмер.

Ол шагда Эрзинин малчыннары кыштадыр үндүрүп, төккен хүлүн өдек-биле холааш, кыштагларының чоогунда тейлер, дөңнер баштарын чазын хар эриринин мурнунда бызай чажып каарлар. Ол дөңнер баштарының хары эрте эрип каарга, аңаа хураганнарын одарладып эгелей бээрлер.

Өшкү мал хая-даштыг, кадыр мээстерге одарлаар, ооң чаяалгазы ындыг. Ховуга азы алаак шөлдерге одарлаан өшкүнүн чылыг үелерде дуюгларының караңгайлары узап өскөш, майтайгылай бээр. Ооң уламындан аскактаар. Ынчангаш ак черге турган өшкүнүн дуюгларының караңгайларын узадыр өзүп чорда, чидиг бижек-биле удур-ла кезип кааптар.

Мал оолдаашкыны

Мал чегинин курлавыры четчир болза, күжү арываанда декабрь, январь айларда оолдадыры ажыктыг. Эрте төрүттүнген хураганнар соокка алыспас болза, күзүн улуг хойлар-биле деңештир өзе бээр. Ол хураганнарын дүгү база ажыктыг. Бир эвес мал чегинин курлавыры эвээш болза, март айда оолдатканы дээр. А өшкүнү, чазын чылыг бээр, оолдадыр, оон башка анайлар соокка кончуг хээр.

Кандыг-даа малдың шынарын экижидеринге кол чүве — бүдүрүкчү мал. Кошкар кылдыр артырган хураганың кол шынарларына — дүккүрүн, улуг-шыыраан көөр. База бир кол чүүл — ол дөңгүр болур ужурлуг. Мыйыстыг кошкар-даа, хуна-даа кыжын чудаачал (соокта мыйызы хаара бээр), арып чудаанда мыйызын угбайн баар. А буга болур бызаа база-ла боткур, иези сүткүр, сүдү үстүг, уксаазы эки болур ужурлуг.

Малчын кижинин өдек коданы шагның кайы-даа үезинде арыг-шевер турар ужурлуг. Малдың өдээн чаңгыс черге чыып, ону кургадып чыыр. Ону кыжын ажыглаар. Өдекти чазаглаар мурнунда кургадып бөлөр. Кышкы үеде кажаа иштинин сарыг көржеңин кылын-натпайн, 10 сантиметр хире турда коптарар. Сарыг-көржең дээр, тапталып тырлы берген хоюг сиден-дир. Ону топпак ыяш шыкаш, аразынче салгын кирип турар кылдыр чыып алыр. Чайладыр кургай бээр, кыжын одаарга, дыка кывычал одаар чүүл ол. Эрзинин хойжулары хөй ыяш-даа, хөмүр-даш-даа хереглес, көр-жең одап кыштаарын көрүп келдим.

Аваа МОНГУШ,
дайынның, күш-ажылдың
хоочуну, Тыва Республиканың
алдарлыг ажылдакчызы.

Эрес-шова хоочуну

Чаа-Хөл суурда даңк ла көөрге, инектерин каа дээн, бир көөрге, хеймер уруун шанакта сөөртү садикче, ажылыңче да оюн-баштак, дорт-дорт чаңныг, дөргүл-төрөд болгаш кожа-хелбээ э Хөлге чурттап чораан орус немец чоннарывыстың а кайда, канчаар чуртта төөгүзүн кончуг таптыг акыйны бо-ла эскери ээрер, чугаалажы бээр. Даштындан көөрге, ам-да ла кончуг улгатпаан кы гындырар. Бодун ап чору кашпагай, тура-сорукту ажылдап, назы-хары 7 хирезинде бода малды огород, картофель, сиден кара күжү-биле өстүр кеп ап чоруур. Час дү бызаалаарда, сиден кезе таарда, садыгларда, а да-даа чадаг-тергезин шоваазы кедергей халды кырганывысты Марташ-гысович Чамбал дээр. Тыва хүрешке хүрежи, бүүнге кедергей ойна Улуг-Хем, Чаа-Хөлге эр хүрештерге үжүрлежи чораанын чон сактыр. күш-ажылга ынак болг ажылдап чоруурунун у боор.

Марташ-оол Кыргы чуг кадыг-дошкун, дайынчангы Кара-Тал суму таа-Хемнин он дугаар Оваалыг-Сайыр-Аксы төрүттүнген. Үрбүнүн, школазын дооскан. Улзылдың садыг, Балгазын ниязторлар училищелер дооскан. Өөрөдиге дооскаш, кезек ажыл шеригже келдиришк солдат чуртталганы Э кызыгаар шеринге Кызыгаарга тургаш, Н күрүне кызыгаарының үелерде чедип турганы.

Халажылга соонд дооскан эртемнин Чаа-Хөлдүн Шаңчыга, Б Туран хоорайга садыг элээн чылдарда ажылда лаң, бай Чаа-Хөлдүн д ларындан эгелээш, Тыва аңгы совхозтарынга күскү дүжүт үезинде ча хоор сарыг тараалары тоннаны бастырып ажа Чугаалап олурары-биле бир хүнде 30-40 бунке рар, а орус комбайнер 60 бункерни чедип турган.

Хоочун механизатор акывыс пенсия назын геш, 1995 чылдан ту ажил-агыйы дүжерге, «Хүнчүгөш» ясли-сады нерге чедир таңныылды вышаан. Ниини ажил ст тарымга, 52 чыл бооп чоргаарал-биле харыыг бүзүредип, өөнүн ишти күш-ажыл дептерин к даа. 1967 чылда өг-бүл Ийи кыстың, дөрт оо ачазы, хөй-хөй бичии ынак кырган-ачазы. Ол болгаш күш-ажылды «Тиилелгениң 20 чыл дальдың болгаш хөй са лел бижиктерниң э Ынчангаш өскелерге хүндүлүг кырганывыс ооң өг-бүлезинге бы шылды, узун назын маңнайны сөнээлинер

Александр

Чаа-Хөл кожуун.

Тыва Республиканың аныяк чогаалчыларының семинарын эрттиреринин дугайында

«Тываның Чогаалчылар эвилели: 70 чылдың узун оуу» (1942-2012)

Тываның Чогаалчылар эвилелинин баштаар чери эвилелдин 70 чыл оюнга тураскааткан Тываның аныяк чогаалчыларының семинарын эрттирерин чарлап тур. Семинар 2012 чылдың май 17-18-те Кызыл хоорайга болуп эртер.

Тыва Республиканың аныяк чогаалчыларының семинарының ДҮРҮМҮ

I кезээ. Нити чүүлдер

1.1. Тываның Чогаалчылар эвилели ТР-ниң Култура яамызы болгаш ТР-ниң Аныяктар херектеринин болгаш спорт талазы-биле яамызының деткимчези-биле Тыва Республиканың аныяк чогаалчыларының аныяк семинарын эрттирерин доктааткан. Оон аныяк чогаалчылар республиканың тыва болгаш орус дылдарда бижип чоруур аныяк чогаалчылары киржип болур.

Семинарның сорулгалары:

— чогаалда чаа аттарны аждары болгаш оларның чогаалдарын номчукчуга чедирери;
— аныяк чогаалчыларның демин кадып мөөңнээри, оларга харылзажыр аргаларны тургузары;
— аныяк чогаалчыларны литература уран мергежилинге өөредери;

— уран чогаалды суртаалдаары болгаш кижинин база нитилелдин сайзыралына оон ролун бедидери.

1.2. Семинарга киржири конкурс байдалына тодараттынар.

1.3. Конкурста 35 хардан биче назылыг аныяк чогаалчылар орус болгаш тыва дылдарда бижиттинген азы тыва болгаш орус дылдарже очулдурган (колдуунда тыва чогаалчыларның чогаалдарының очулгалары), парлаттынган болгаш парлаттынмаан-даа чогаалдары-биле киржип болур.

1.4. Семинарны дараазында жанрларга эрттирер: проза, поэзия, драматургия болгаш литературлуг очулга (орус дылдан тыва дылче база тыва дылдан орус дылче).

1.5. Семинарны белеткеп эрттирерин Тываның Чогаалчылар эвилели ТР-ниң Култура яамызы болгаш ТР-ниң Аныяктар херектери болгаш спорт талазы-биле яамызының деткимчези-биле боттандырар.

II кезээ. Семинарны эрттирер хуусаалары болгаш аңаа киржиринин негелделери

2.1. Семинар 2012 чылдың май 17-18-те Кызыл хоорайга болуп эртер.

2.2. Чогаалды (чогаалдарны) конкурсче автор боду азы оон чыгаргыч-биле чогаалчылар, чогаал критиктери, «Улуг-Хем» сеткүүлдүн болгаш Тываның ном үндүрер черинин редакторлары, чогаалчы организациялар, библиотекалар, дээди өөредилге черлери кирип болур. Ажылдарны 2012 чылдың май 10-га чедир таллап алыр.

2.3. Чогаал азы чогаалдарны (ном, чыынды, сеткүүл азы сазуу) электроннуг хевир-биле азы почта дамчыштыр саазын хевир-биле (компьютерге парлааш, үндүрген) чорудуп болур. Чогаалдарны автор боду Тываның Чогаалчылар эвилелинче эккеп берип болур.

2.4. Кирип турар чогаалдарның хемчээлдери:

а) поэзия — 300 одуругдан эвээш эвес;
б) проза — бир автор амадан (40 000 демдектен) эвээш эвес азы ондан эвээш эвес миниатюра;
в) драматургия — бир ши чогаалындан эвээш эвес;
г) уран-чечен очулга — поэзияның: 150 одуругдан эвээш эвес, прозаның: чартык автор амадан (20 000 демдектен) эвээш эвес, драматургияның: бир ши чогаалындан эвээш эвес.

2.5. Конкурсче кириген ажалга почта болгаш электроннуг адрестиг, харылзажыр телефоннарлыг, кыска чогаалдыкчы намдарлыг анкетаны кожуп каар.

2.6. Конкурсче кириген чогаалдарны эгитпес.

2.7. Ажыл болгаш бүгү эргежок чугула материалдарны «ТР-ниң аныяк чогаалчыларының семинары» деп демдектээш, электроннуг почта-биле: boss5807@mail.ru деп адресче азы почта-биле: 667000, Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин, Кравченко кудумчузу, 57, «Улуг-Хем» сеткүүлдүн редакциясы азы Тываның ном үндүрер чери, кол редактор Н.Ш.Куулар деп адрестерже чорудар.

III кезээ. Киржикчилер конкурзун эрттиреринин болгаш семинарга киржиринин чуруму

3.1. Киржикчилеринин чогаалдарын конкурс байдалына сайгарып көөр. Киржикчилер данзын рецензентилерин бидик үнелелин алган ажылдарны барымдаалап тургузар. Рецензентилеринин составын Тываның Чогаалчылар эвилели тургузар болгаш ону чарлаас.

3.2. Конкурсту эрткен таварылгада киржикчиге семинарже чалалганы чорудар.

3.3. Чалаттырган киржикчилер орук өрттэн болгаш Кызылга ууртаарының чарыгдалдарын боттары харыылаар. Ырак кожуун-ардан келген киржикчилерге үстүнде айыткан чарыгдалдарны колдунар шаан барымдаалап төлөп бээр.

IV кезээ. Семинарның ажылдаар чуруму

4.1. Семинарның ажылы ийи хүн дургузунда болуп эртер. Семинар болуп турда, чоруткан ажылдарны сайгарар мастер-класстарны, билдингир чогаалчылар-биле чогаалдыкчы ужура-ласаларны, тыва чогаалдың амгы байдалының дугайында лекциялар болгаш «төгерик столдарны» организаастаар.

4.2. Киржикчи бүрүзү мастер-класска сайгарар коллегаларына чорудун чогаалының четтир санныг хоолгаларын эккээр ужурулуг.

V кезээ. Семинарның түңнелдери

5.1. Тываның Чогаалчылар эвилели аныяк чогаалчыларның дээрэ азын ажылдарын парлап неггедиринге дузалаар.

Ол сорулга-биле:

— эн эки ажылдарны Тываның ном үндүрер черинге болгаш «Улуг-Хем» чогаал сеткүүлүнге парлаары-биле саналдаар;

— семинарның түңнели-биле киржикчилеринин дээрэ дээн чогаалдарының чыындызын Тываның ном үндүрер черинге парлаар.

5.2. Эн-не салым-чаянныг аныяк чогаалчыларны семинарның үнелдерин езуугаар Тываның Чогаалчылар эвилелин кижигүжү беринге хүлээп алыр.

«ПОГОННАРЛЫГ ЧАРАШ КЫС»

Улусчу чогаалдыг бажыңга эрге-хоойлу органның ажылдакчылары кыстар аразына «Погоннарлыг чараш кыс» («Краса в погонах») деп чылдың-на эртип турар конкурстун түңнел оюну болган. Конкурстун бирги чадазында он бир чараш кыстар кара адарыңга, күш херек мергежилгелерге, баштайгы медицина дузазы чедиреринге болгаш хоойлу-дүрүм билиринге мөөрейлешкен.

Ынчангаш түңнел оюнга уруглар аңгы-аңгы балдарлыг киришкен. Эн-не хөй 30 баллды алгаш, шииткел күүселдезинин федералдыг албанының эргелелин төлээзи Анастасия Мищенко удурла-ныкчыларын мурнаан. Оон соонда 29 баллдыг истекчи Аяна Салчак болган. Үш дугаар черни үш кыс үлешкен: эксперт Анай-Хаак Кыргыз, ОБЯ төлээзи Наталья Черкашина база федералдыг миграция албанының инструктору Елена Федорова.

Түңнел мөөрейни сонургап келген көрүкчүлөр зал сынышлас кылдыр чыылган. Формаларын кедипкен погоннарлыг чараш кыстар марштап турда, залга адыш часкаашкынары диңмиттелип турган. Олар эр улус-биле деңге нарын, берге ажылды кылып турарын бадыткавышаан, боттарын тулган дээн бажың ээлери, эриг баарлыг авалар, эжиниң бүзүрелдиг чөлөнгижи дээрзин көргүскеннер.

Үшкү мөөрей — уран чогаал. Уругларның Р.Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының хореография башкызы Айлана Дирчин киржикчилерге танчыларны тургузуп, мөөрейни режиссер-тургузукчу болган. ТР-ниң ИХЯ-ның ОШАЧКИ-ниң орук-патруль албанының улуг инспектору Екатерина Акинчиц тыва дылга шүлүк чугаалаан. Мөңгүн-Тайгадан орук-патруль албанының инспектору Алена Дамдынчап ырлаан, Анастасия Мищенко хомуска аялгаларны бараалгаткан, арктаннары танчылаан. Надежда Тажима Соңгу чүктүн улустарының танчызын, испаннарның «визи» танчызын Анай-Хаак Кыргыз биле Лариса Монгуш, латин-американ аяны-биле Оксана Саая, Оксана Конгар олар ойнааннар.

Эң сөөлгү мөөрейге — кезээки чараш хептерин кедипкен чараш кыстар сценаже үнүп кээри билек, адыш часкаашкынары улажып үзүлтелбээн.

Түңнелинде «Көрүкчүлериң сонургалы» хүндүлүг атты суд приставтарының төлээзи, полковник Лариса Монгуш алган. ТР-ниң ИХЯ-ның сайтызынга эрткен онлайн бадылаашкына миграция албанының төлээзи Елена Федорова тиилекчи болган. Киржикчи бүрүзү шаңналдыг чанган: «Аянныг кеттинген» дээш лейтенант Наталья Черкашина, «Стиль» дээш лейтенант Надежда Тажима, «Тывызыксыг» деп атты лейтенант Алена Дамдынчап, «Эргим хүлүмзүрүг» дээш улуг лейтенант Оксана Саая (Танды), «Чаагай күзел-соруу» дээш улуг лейтенант Елена Федорова олар шаңнаткан. Лариса Монгуш биле Оксана Конгар «Мисс Сибирь Интернациональная» конкурстка киржир чалалгаларны ол мөөрейниң организатору Елена Ледовскаядан алганнар.

Ийиги вице-мисс болган юстицияның улуг лейтенанты Аяна Салчак биле бирги вице-мисс атты алган Анай-Хаак Кыргыз оларны жюри кижигүнү Эртин Конгар делегей чергелиг «Мисс Азия-2012» деп апрельде эртер конкурсче чалаан. Аяна Салчакка Кызыл хоорайның мэриязы даараныр машинаны белекке берген. А «Погоннарлыг чараш кыс» мөөрей-ниң тиилекчизи Анастасия Мищенко болган. Ол шииткел күүседир федералдыг албан черин төлээп киришкен. Эрткен чылгы мындыг конкурстун тиилекчизи болган Наталья Беляя мөңгүн оваадайны А.Мищенкога кедирип берген.

Мая ДОГБАЛ,
ТР-ниң ИХЯ-ның парлагга албаны.

ЫЯШ КЕСКЕНИ ДЭЭШ ТОРГААЛ

Тыва Республиканың девискээринге «Лесовоз» деп оперативтиг-профилактика хемчегни организаастап эрттирген. Оон сорулгазы — арга-арыг-ыяш бүдүрүлге комплекзинин адырында кем-херек үүлгедишкенин болгаш эрге-хоойлу үрээшкенин илередири, хоойлу езуугаар эвес белеткээн ыяшты чүдүрүп, сөөртүр транспорт оруктарын дуглаары.

Дүн-хүн чок ИХЯ-ның ОШАЧКИ-ниң 70 ажылдакчылары болгаш албан черинин 25 автотранспорту ол хемчегге киришкен. Ол операцияның түңнелинде арга-ыяш бүдүрүлгезинин комплекзинде 26 чурум үрээшкенин тодараткан. Оор езу-биле кескен ыяш сөөртүп чораан автомашиналарны хавырган болгаш оларның чолаачыларын Кызыл хоорайның ИХЭ-ниң дежурный кезээнге сайгарары-биле эккелген. Оон аңгыда чөпшээрел чок ыяш болгаш тудуг материалдары садып-сайгарып турар организацияларны тодаратты-биле 12 оперативтиг-истелге хемчеглерин ап чоруткан. Оон түңнелинде РФ-тиң КК-ниң 260 чүүлүгө хамааржыр 2 кем-херек үүлгедишкени илерээн база «эрткен үе» категориязынга хамааржыр 1 кеземче херээн тодараткан.

Тожу кожуунун Адыр-Кежиг суур чанында арга-дан чыггы чөпшээрел чокка кескен, кестинген ыяш-

тың хемчээли 14,7 куб.метр болган. Ол дээрже күрүнеге 50 муң рубльдин когаралын чедиргени-дир. Ишти херектер килдизинин ажылдакчылары үш дытты ужургаш, кескен деп каразыттырып турар ийи кижини туткан. Үүлгеткен херээ дээш өчүүн олар берген. Үш дытты олар одаар ыяш кылдыр кескенин миннинген.

Хамсараның арга-арыг участогунда база чөпшээрел чокка ыяш кескен факт илерээн. Оперативтиг-истелге хемчеглеринин түңнелинде каразыттырып турар ийи кижини туткан. Кем-херек үүлгедикчилери күрүнеге чартык миллион рубль когаралды чедирген болуп турар. Олар база-ла одаар ыяш кылдыр ажылгаар сорулгалыг ол кем-херекти үүлгеткен.

Амгы үеде Бай-Тайга кожуунун Шуй сумузуунун чоогунда Ак-Хем деп черде 31,5 куб. метр ыяшты кезип белеткээн факт илерээн, ол талазы-биле оперативтиг-истелге ажылы чоруп турар. Кем-херек үүлгедикчилери күрүнеге 300 муң рубльдин когаралын чедиргени ол. Моон соңгаар хоойлу үрөп, чөпшээрел чокка белеткээн ыяшты ол-бо черлерге сөөртүп чедирип турар автомашиналарны, оон чолаачыларын тодараттыр рейдидерни улам күштелдирер сорулга салдыган.

Андрей СВЕТЫШЕВ,
ИХЯ-ның ОШАЧКИ эргелелин начальнигинин хүлээлгезинин күүседикчизи.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация
адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республиканың
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде бүртүкчү
Херечилелдин дугаары—ПН №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко)
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияга
туружу-биле дүүшпей барып болур. Айтыткан саннары болгаш өскө-
фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.